

Το αγγείο «των εραστών» από το Αφρατί

Θα ήθελα καταρχάς να ευχαριστήσω τον Διευθυντή της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, καθηγητή Emanuele Parì, για την πρόσκληση να συμμετάσχω σε αυτή τη σειρά σεμιναρίων που είναι αφιερωμένα στις σημαντικότερες ανακαλύψεις της Σχολής. Το «μοναδικό» αυτό έργο είναι μία οινοχόη με γραπτή διακόσμηση, η οποία ήλθε στο φως στη νεκρόπολη της εποχής του Σιδήρου στο Αφρατί, που ανασκάφηκε από τον Doro Levi στη νοτιοκεντρική Κρήτη το 1924 και είναι σήμερα αντικείμενο επανεξέτασης στο πλαίσιο της διδακτορικής μου έρευνας στα Πανεπιστήμια της Verona και του Ghent. Η ιδιαίτερη δημοφιλία αυτού του αγγείου, που ήταν ένα από τα πολλά σημαντικά ευρήματα που βρέθηκαν στο νεκροταφείο, συνδέεται με τη σκηνή που διακοσμεί τον λαιμό του: ένας νεαρός και μία κοπέλα που ερωτοτροπούν. Αυτή η «ερωτική συνομιλία» τράβηξε την προσοχή της επιστημονικής κοινότητας υποκινώντας όλα αυτά τα χρόνια μια συζήτηση για την πιθανή ερμηνεία του. Στη σημερινή παρουσίασή του θα ασχοληθώ με τα γεγονότα που σχετίζονται με την ανακάλυψη του αγγείου, περιγράφοντας τα συγκείμενα της εύρεσης και τα βασικά χαρακτηριστικά, εστιάζοντας στη συνέχεια την προσοχή μας στις τεχνικές ιδιαιτερότητες της διακόσμησης και στα σημαντικά σημεία των διαφόρων προτάσεων εικονογραφικής ανάγνωσης.

Τα γεγονότα που σχετίζονται με την ανακάλυψη της οινοχόης από το Αφρατί διασταυρώνονται με την ιστορία των πρώτων ιταλικών ερευνών στην Κρήτη. Η παρουσία ενός αρχαίου χώρου στον λόφο του Προφήτη Ηλία, κοντά στο χωριό Αφρατί, στο νότιο τμήμα της επαρχίας Πεδιάδας, έγινε αντιληπτή για πρώτη φορά από τον Federico Halbherr το 1894, στο πλαίσιο εκτεταμένων εξερευνήσεων που έκανε για λογαριασμό του *American Institute of Archaeology*. Η αρχαιολογική δυναμική του χώρου, μιλώντας για τα επιφανειακά ευρήματα σημαντική για τη γεωμετρική-αρχαϊκή περίοδο, εντυπώσιασε βαθιά τον Halbherr που τα επόμενα χρόνια θα συνεχίσει να υποστηρίζει θερμά τη δυνατότητα να κάνει εκεί ανασκαφές. Η ευκαιρία αυτή θα γίνει πραγματικότητα το 1908, έτος κατά το οποίο ο Halbherr, ήδη εννέα χρόνια

Διευθυντής της Ιταλικής Αποστολής στην Κρήτη, θα αναθέσει στον ιστορικό Gaetano De Sanctis να κάνει τις πρώτες δοκιμαστικές τομές στον Προφήτη Ηλία. Οι έρευνες του De Sanctis, που αποπερατώθηκαν σε μόνον τέσσερις ημέρες και παρέμειναν αδημοσίευτες, οδήγησαν στην ανακάλυψη διαφόρων κατασκευών και κεραμικού υλικού της ανατολιζουσας περιόδου (7^{ος} αι. π.Χ.).

Η ευκαιρία για βαθύτερες έρευνες θα παρουσιαστεί την άνοιξη του 1924. Ο Doro Levi, που του είχε ανανεωθεί η υποτροφία της ΙΑΣΑ για ένα ακόμη έτος, βρισκόταν τότε στην Κρήτη, όπου στόχευε να συγκεντρώσει όλους του μινωικούς σφραγιδολίθους σε ένα *Corpus*, το μοναδικό έργο που ο μελλοντικός Διευθυντής της Σχολής θα αφήσει ημιτελές. Ο Halbherr, ακόμη τότε ο κύριος συντονιστής των ιταλικών ερευνών στο νησί, πρότεινε στον νεαρό αρχαιολόγο να διενεργήσει επειτατικές ανασκαφές στο Αφρατί, με την κρυφή ελπίδα ότι θα έλθει στο φως κάποιο σημαντικό επιγραφικό εύρημα. Ο Levi, είκοσιπεντάχρονος τότε, δέχθηκε με ενθουσιασμό την πιθανότητα να κάνει την πρώτη του ανασκαφή με πλήρη αυτονομία. Η συναίνεση του διευθυντή της Σχολής Alessandro Della Seta και η άδεια των ελληνικών αρχών έκαναν πραγματικότητα την αποστολή ανασκαφής στον Προφήτη Ηλία, που εγκαινιάστηκε τη Δευτέρα 12 Μαΐου.

Η ανασκαφή του χώρου, ο οποίος ταυτίστηκε από τον Levi με τους Λοιάδες που αναφέρονται στις αρχαίες πηγές, έγινε σε πέντε εβδομάδες με τη βοήθεια είκοσι περίπου εργατών και οδήγησε σε σημαντικά αποτελέσματα, τα οποία παρουσιάστηκαν από τον ερευνητή στο έργο του «Arkades, una città cretese all'alba della civiltà ellenica», που δημοσιεύτηκε στο *Annuario*. Αποτελέσματα που μπορούν να ανασυντεθούν και χάρη στα αρχαιολογικά τεκμήρια που φυλάσσονται στην ΙΑΣΑ και συγκεκριμένα αναφέρουμε την αρκετά πλούσια αλληλογραφία με τον Della Seta. Οι σημαντικότερες ανακαλύψεις έγιναν στο φρούριο ορθογώνιας κάτοψης της ελληνιστικής εποχής που εντοπίστηκε στην κορυφή του λόφου. Ένας οικισμός που χρονολογείται στη γεωμετρική-αρχαϊκή εποχή (8^{ος}-6^{ος} αι. π.Χ.) συγκεντρωμένος στις ανατολικές πλαγιές και, στις δυτικές, σε ένα πλάτωμα λίγα μέτρα από την κορυφή, μια εκτεταμένη νεκρόπολη σε χρήση από την πρωτογεωμετρική και τις αρχές της αρχαϊκής εποχής (δηλαδή από τον 9^ο μέχρι στις αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ.).

Η νεκρόπολη της δυτικής πλαγιάς, αποτελεί ένα *unicum* στο σύγχρονό της κρητικό πανόραμα, ξεχωρίζοντας λόγω της σύγχρονης παρουσίας διαφόρων ταφικών τυπολογιών σε χρήση: τάφοι ατομικοί με δευτερεύουσα κάυση στην ύπαιθρο, αποτελούμενοι από κολουροκωνικούς πίθους αναποδογυρισμένους που κάλυπταν τις οστεοθήκες με τα κτερίσματα (10^{ος}-6^{ος} αι. π.Χ.), κτιστοί τάφοι με τετράγωνο θάλαμο (Α, Β και C) για πολλαπλούς ενταφιασμούς (11^{ος}-8^{ος} αι. π.Χ.), τάφοι κυκλικής κάτοψης (R, L και M), του θολωτού τύπου μινωικής παράδοσης, που περιείχαν διάφορα στρώματα τεφροδόχων μαζί με τα

κτερίσματά τους (9^{ος} -6^{ος} αι. π.Χ.). Ανάμεσα σε αυτά τα τελευταία, κυρίως *unguentaria* και αγγεία μετάγγισης και κατανάλωσης υγρών, ξεχωρίζουν σημαντικά τεχνουργήματα του εντόπιου υλικού πολιτισμού και πολυάριθμες εισαγωγές κορινθιακές και ανατολικής προέλευσης.

Την Παρασκευή 13 Ιουνίου μια βίαιη καταιγίδα ξέσπασε στον Προφήτη Ηλία, ξαφνιάζοντας τον Levi και τους εργάτες του που ανέσκαπταν τον τελευταίο τάφο της νεκρόπολης, τη θόλο L. Την επόμενη ημέρα έβγαλαν από τη λάσπη τα τελευταία ευρήματα, ανάμεσα στα οποία μία ασπίδα με προτομή λέοντα, όμοια με εκείνες που είχε ανακαλύψει ο Halbherr το 1885 στο Ιδαίον Άντρον. Τις επόμενες ημέρες το υλικό της ανασκαφής μεταφέρθηκε στο Μουσείο του Ηρακλείου όπου άρχισαν οι εργασίες πλυσίματος και συντήρησης. Ο καθαρισμός μίας οινοχόης καλυμμένης με χρώμα, που είχε περάσει απαρατήρητη στην παραπάνω αναφερθείσα ανασκαφή της τελευταίας θόλου, αποκάλυψε τη σιγηρή συνάντησης δύο ερωτευμένων και έκανε διάσημο το αγγείο για το οποίο σας μιλάω σήμερα. Η αποκάλυψη ανακοινώθηκε αμέσως από τον Levi και τον Della Seta, ο οποίος, στην αναφορά του στο Υπουργείο Δημόσιας Εκπαίδευσης, θα κάνει μνεία της οινοχόης με την «διαίτερα χαριτωμένη ερωτική σιγηρή» ανάμεσα στα πιο σημαντικά αποτελέσματα της ανασκαφής στο Αφρατί.

Η θόλος L, στην οποία βρέθηκε η οινοχόη, βρισκόταν στην κεντροανατολική ζώνη της νεκρόπολης. Ο κυκλικός θάλαμος είχε διάμετρο 3,2 μ. και οι τοίχοι του θόλου σώζονταν σε ύψος 2 περίπου μέτρων. Ένας βραχύς δρόμος μήκους 80, πλάτους 50 και ύψους 60 εκ. επέτρεπε την πρόσβαση από τα δυτικά. Κάθετα στον δρόμο και ψηλότερα από το επιφανειακό επίπεδο, ο Levi εντόπισε τις θεμελιώσεις μιας ορθογώνιας κατασκευής (3,5 x 0,9 μ.), ένα είδος προέκτασης, που δεν απαντά στις άλλες θόλους του νεκροταφείου, με κάποια ίσως λειτουργία τελετουργικού τύπου. Οι ανώτεροι δόμοι του θόλου, που είχαν καταρρεύσει ήδη κατά την αρχαιότητα, είχαν καταπλακώσει το περιεχόμενο του τάφου: πάνω από 150 ευρήματα, ανάμεσα στα οποία τουλάχιστον 22 τεφροδόχοι. Το κεραμικό υλικό υποδεικνύει μια μακρόχρονη χρήση του τάφου, που είχε κτιστεί την πρωτογεωμετρική εποχή (9^{ος} αι. π.Χ.) και ήταν σε χρήση μέχρι το τρίτο τέταρτο του 7^{ου} αι. π.Χ. Ο Levi δεν άφησε φωτογραφίες της κατασκευής, που όμως θα πρέπει να ήταν σε συνθήκες πολύ όμοιες με εκείνες της γειτονικής θόλου M, μια εικόνα της οποίας μπορείτε να δείτε εδώ. Οι κατόψεις πάντως που αποτύπωσε ο Enrico Stefani, ο οποίος βοήθουσε για λίγες ημέρες τον Levi, μας επιτρέπουν να επανατοποθετήσουμε ικανό μέρος των ευρημάτων στο εσωτερικό του θαλάμου, που ήταν συσσωρευμένα σε διάφορα επίπεδα. Η οινοχόη «των εραστών», που συσχετίζεται με ένα ενδιάμεσο στρώμα, βρισκόταν σπασμένη σε μικρά θραύσματα δεξιά της θύρας της εισόδου. Η κατάρρευση του θόλου και οι τότε ανασκαφικές τεχνικές δεν επέτρεψαν τη συσχέτιση του αγγείου με κάποια συγκεκριμένη τεφροδόχο ή ομάδα ευρημάτων.

Το αγγείο, που εκτίθεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου (αρ. ευρ. 6971), έχει ύψος 31,8 εκ. και διάμετρο 26 εκ. Ο πηλός είναι ροδόχρους και φέρει αλείφωμα υπόλευκου χρώματος. Έχει σφαιρικό πεπιεσμένο σώμα, υψηλό κυλινδρικό λαιμό και κάθετη ταινιόσχημη λαβή, που αναδιπλώνει στο σημείο σύνδεσης στον ώμο του αγγείου. Τα διακοσμητικά θέματα έχουν εκτελεστεί στην επιφάνεια με μαυροκάστανη βαφή ή είναι ζωγραφισμένα με λευκό χρώμα. Στο λαιμό, που φέρει στην οπίσθια πλευρά αβακωτό κόσμημα με λευκό και μαύρο και διακεκομμένο μαϊάνδρο κατά μήκος του χείλους, απεικονίζεται η διάσημη σκηνή, εγχάρακτη και αποδοσμένη σε κατατομή, με τον νεαρό και την κοπέλα, τον ένα απέναντι στον άλλο. Ο άνδρας, με μακριά μέχρι το ύψος του σαγονιού μαλλιά και χιτωνίσκο, αγκαλιάζει τους γοφούς της γυναίκας χαϊδεύοντας το πηγούνι της. Εκείνη ανταποδίδει πιάνοντας το χέρι του νεαρού. Η γυναίκα έχει τα μαλλιά της μαζεμένα σε κοτσίδες και φέρει μακρύ ένδυμα με ζώνη στη μέση, το εμπρόσθιο μέρος του οποίου φέρει δικτυωτό μοτίβο ενώ το οπίσθιο είναι λευκό, και στο κατώτερο τμήμα φέρει διακόσμηση με κρόταλα. Στον ώμο του αγγείου απεικονίζεται, με λευκές μορφές σε σκούρο βάθος, σκηνή κυνηγίου ανατολίζουσας παράδοσης: δύο λέαινες κυνηγούν ένα κοπάδι ελαφιών και αιγάγρων. Τα περιγράμματα των ζώων είναι εγχάρακτα και αποδοσμένα με σκουρόχρωμη βαφή, που έχει χρησιμοποιηθεί και για άλλες λεπτομέρειες όπως η διάστιξη του δέρματος των ζώων.

Το πρώτο ενδιαφέρον στοιχείο που συνδέεται με το συγκεκριμένο αγγείο βρίσκεται στη σύγχρονη παρουσία δύο διαφορετικών διακοσμητικών τεχνικών: την τεχνική της κατατομής της ερωτικής σκηνής και εκείνη των λευκών μορφών σε σκουρόχρωμο βάθος της ζωφόρου του κυνηγίου. Η τεχνική της κατατομής, στην οποία είναι εμφανή τα λάθη και οι αβεβαιότητες που φανερώνουν μια φάση πειραματισμού ή μια διαδικασία που δεν έχει ακόμη κωδικοποιηθεί εξ ολοκλήρου, υπεισέρχεται σε ένα συμβατικό τεχνοτροπικό πανόραμα, χαρακτηριστικό της ανατολίζουσας παραγωγής (7^{ος} αι. π.Χ.). Η τεχνική με λευκές μορφές σε σκουρόχρωμο βάθος, σε αυτή την περίπτωση και εδαφόχρωμες, αντιπροσωπεύει αντίθετα μία νέα τεχνοτροπία που, όπως υπέδειξε ο John Boardman, προαναγγέλλει τον αττικό ερυθρόμορφο ρυθμό. Η συγκεκριμένη τεχνοτροπία, που πιστοποιείται σε άλλα αγγεία της νεκρόπολης χρονολογούμενα στο πλαίσιο του 7^{ου} αι. π.Χ., μπορεί να θεωρηθεί έκφραση δημιουργικότητας των ντόπιων τεχνιτών, που ενδιαφέρονται ίσως να μιμηθούν το αποτέλεσμα της ανάγλυφης διακόσμησης σε ελεφαντοστό, λίθο ή χαλκό.

Περνώντας σε μια βαθύτερη ανάλυση της «ερωτικής συνομιλίας» που απεικονίζεται στο λαιμό του αγγείου, πρέπει καταρχάς να υπογραμμιστεί ότι η δυναμική αλληλεπίδραση ανάμεσα στις δύο μορφές, σε κίνηση εκείνη του νεαρού, περισσότερο στατική εκείνη της κοπέλας, χρησιμοποιήθηκε για να εξηγήσει τη νέα αντίληψη της δομής των ομαδικών σκηνών που είναι χαρακτηριστική της ανατολίζουσας εποχής. Μια

αντίληψη, όπως σημειώνει η Charline Hofkes Brukker, που ειφράζει μια ενιαία σχεδίαση η οποία ξεπερνά την απλή προσέγγιση μορφών που θα μπορούσαν να απεικονίζονται και μεμονωμένα, χαρακτηριστική της αρχαιότερης γεωμετρικής τέχνης.

Όσον αφορά στα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά στην απόδοση των δύο προσώπων, παρατηρούνται η κατατομή του προσώπου σε αμβλεία γωνία, η μικρότερη σε σχέση με το σώμα κεφαλή, το τονισμένο λακκάκι στο πηγούνι, το μυτερό σαγόνι, αλλά και η ιδιαίτερη κόμμωση της ανδρικής μορφής, ο μικρός και λεπτός κορμός του, τα μακριά άκρα και η σχεδίαση των μυών των κνημών και της επιγονατίδας. Αυτά τα χαρακτηριστικά βρίσκουν ακριβή παράλληλα στις απεικονίσεις της ανθρώπινης μορφής της μέσης δαιδαλικής περιόδου: απαντούν για παράδειγμα σε άλλα αγγεία που έχουν έλθει στο φως στη νεκρόπολη, στις τερρακόττες της ακρόπολης της Γόρτυνας και σε άλλα έργα της κρητικής τορευτικής. Το τεχνοτροπικό περιβάλλον είναι εκείνο του κούρου των Δελφών, αριστουργημάτων της κορινθιακής κεραμικής, όπως ο αρύβαλλος Macmillan και η όλπη Chigi, αλλά και της σικελικής παραγωγής που αποδίδεται σε εργαστήρια της Γέλας. Τα παράλληλα αυτά μας επιτρέπουν να καθορίσουμε τη χρονολόγηση της οinoχόης από το Αφρατί ανάμεσα στο 675 και το 640 π.Χ.

Όπως προαναφέρθηκε η ερμηνεία της σκηνής έχει συζητηθεί πολύ. Η περισσότερη αποδεκτή ταύτιση αναγνωρίζει στο ζεύγος τον Θησέα και την Αριάδνη. Η ταύτιση αυτή οφείλεται σε μια διαίσθηση του Ernst Langlotz που το 1925 αντιλήφθηκε την ομοιότητα της σκηνής από το Αφρατί με εκείνη που απεικονίζεται σε έναν πίνακα του Τάραντα: πολύ όμοιες μορφές που χωρίζονται από ένα κουβάρι νήματος το οποίο μας δίνει την ταύτιση. Η υπόθεση, που έγινε αποδεκτή από τον Levi, βρίσκει σαφώς ιδιαίτερη αξία στην Κρήτη, όπου διαδραματίζεται ο μύθος του λαβυρίνθου. Άλλοι μελετητές προτίμησαν να αναγνωρίσουν στις μορφές μια απεικόνιση του *ιερού γάμου* ανάμεσα σε θεότητες, στις οποίες ο Ernst Buschor αναγνωρίζει την Ήρα και τον Δία. Παρόμοιες σκηνές πιστοποιούνται ευρέως στο τότε σύγχρονο ελληνικό κόσμο, για παράδειγμα στο Ηραίο της Σάμου, αλλά και στην ίδια την Κρήτη όπως μαρτυρούν κάποια πήλινα αγαλματίδια και μερικές ανάγλυφες διακοσμήσεις πίθων. Η έλλειψη συγκεκριμένων συμβόλων δεν επιτρέπει βέβαιες ταυτίσεις. Η ιδιαίτερη χειρονομία πάντως της ανδρικής μορφής που χαϊδεύει το πηγούνι της γυναικείας μορφής, αναγάγει σαφώς τη σκηνή στο πλαίσιο της ερωτοτροπίας. Αυτή η χειρονομία πράγματι δεν είναι τυχαία, αλλά είναι η κίνηση της *παράκλησης*, την ίδια που ο ικέτης Πρίαμος απευθύνει στον Αχιλλέα στην Ω ραψωδία της Ιλιάδας και που ο Adolf Furtwängler αναγνώρισε στις διακοσμήσεις ενός κατόπτρου της συλλογής Castellani και σε κάποια ελάσματα της Ολυμπίας. Μια παράκληση λοιπόν ενός νεαρού, σε αυτή την περίπτωση ερωτική, που ευοδώνεται, όπως φαίνεται να δείχνει η χειρονομία της γυναικείας μορφής.

Κλείνοντας την παρουσία θα ήθελα να σημειώσω ότι πολλαπλά ενδιαφέροντα στοιχεία της οινόχους από το Αφρατί, που συνδέονται ιδιαίτερα με το διάκοσμό της, καθόρισαν την επιτυχία του, καθιστώντας το ένα από τα πιο εμβληματικά και περισσότερο χρησιμοποιημένα αγγεία για να εξηγηθεί η ανάπτυξη της ελληνικής τέχνης στις αρχαιότερες φάσεις της. Ένα αγγείο που δίκαια λοιπόν μπορεί να συμπεριληφθεί στις πιο σημαντικές και διάσημες ανακαλύψεις που έχει πραγματοποιήσει η Σχολή των Αθηνών στη μακρόχρονη δραστηριότητά της.

Giacomo FADELLI

Πανεπιστήμιο της Βερόνας,
Ghent University

giacomofadelli@gmail.com